

Ө. Әбдиманұлы

ИМАНДЫЛЫҚ ЖЫРШЫСЫ

Әр заманның өзіне лайық, өзгеден ойы озық, ересі биік дара тұлғаларының болғаны тарихтан белгілі. Міне, өзі өмір сүрген кезеңдегі теңсіздікке, әділетсіздікке қарсы ақындық үн көтеріп, өзіндік көркем туындыларына өзек еткен сондай ақындардың бірі – Нұржан Наушабайұлы. Нұржан – заманында ит жүгіртіп, құс салған, жүйрік баптап бәйгеге қосқан айтулы сері. Әрі бағы барда күреске түсіп балуан атанған, термелетіп жыр төккен, сөйте жүріп әуейленіп кетпей, салиқалы ой айтқан көшелі ақын.

Міне, бір бойына осындай алуан өнерді тоғыстырған, өз заманының өнерпазы Нұржан Наушабайұлы шығармашылығын алғаш зерттеп, ғылыми пікір айтқан С. Мұқанов, Е. Ысмайылов, Б. Кенжебаевтар болса, Ә. Дербісалин, Ш. Сәтбаева, Ш. Жармұхамедов, Б. Әзірбаева сынды ғалымдар оны кеңейтті.

Б. Кенжебаев Нұржанның әдеби мұрасын басқа да ағартушы ақындармен салыстыра келіп: «Нұржанның бір өзгешелігі – ол өлеңдерінің көбін бұрынғы араб, парсы, шағатай ақындарының үлгі стилінде жазады: Парсы, ескі кітаби сөздерді, діни арабша сөздерді көп қолданады» деп оның бір ерекшелігін осы тұрғыдан айқындай түседі (1, 53).

Ал енді сан қырлы саңлақ таланттың өзіндік ерекшелігі өз заманындағы әртүрлі бағыттардағы ақындардан нендей қасиетімен дараланады, кімдермен қосыла сараланады ейтіп болсақ, бұл оның дүниеге көзқарасы, өмір-танымы арқылы айқындалады. Ең алдымен Нұржан – діни-ағартушы ақын. Оған басты себеп ол діни мектепте оқыған, дінге деген өзіндік танымы бар, бұл тақырыпты шығармашылығының негізгі өзе-гіне айналдырған ақын. Яғни, Нұржан – діни ілімді көп оқыған ғұлама адам. Өзі кезінде мұсылманша да, орысша да білім алса, діни бағытты берік ұстанған. Ол дін арқылы бүкіл саяси өмірге араласып, саяси көзқарас қалыптастырып, дін арқылы ұлт теңдігіне ұмтылды, білімді уағыздады. Ақын білім мен адамгершілік қасиет дінді сүю арқылы келеді деп ұғынып, соны бүкіл жырына арқау еткен.

Ақынның көзі тірісінде үш кітабы жарық көрген. Оның алғашқысы араб харпімен жазылған «Манзұмат қазақия» (1903 жыл. 32-б.) жинағы.

Екінші кітабы «Сапарғали мен Нұржанның жұмбақ айтысы» (1903 жыл. Араб әрпінде 16-б.).

Үшіншісі, «Алаш» жинағы (1910 жыл. Араб әрпінде 63- б.).

Ақынның ұзақ жылдар тек әдеби шолуларда ғана аты аталып келуінің басты себебі діншіл ақын деген атақ тағылып, кеңестік идеологияға жат ақын ретінде бағалануы еді. Бүгінде тәуелсіз ел ретінде өткенімізге ойлы көз салып, құлақпен ғана ұғып қоймай, жүректен өткізіп, көкірекпен көріп тұрған шақта көп нәрсеге басқаша қарай бастадық. Нұржанның мұрасын халыққа танытуда 1997 жылы бұрынғы «Алаш» атымен қайта шыққан ақынның толыққанды жинағының орны ерекше. Құрастырып, алғы сөзін жазған Ақылбек Шаяхмет. Жинақтың да, құрастырушы еңбегінің де құндылығы, алғаш рет ақын мұрасының қазіргі жазу үлгісіне түсіріліп, оқырманды оның шығармаларымен толығырақ таныстырам деген талпынысында. Әр кезеңдегі Нұржан ақын жайлы айтылған әдебиетші-ғалымдардың, қаламдас-қоныстас адамдардың ой-пікірлерінен үзінділер беріліп, қысқаша алғы сөз жазылған бұл жинақ Нұржан Наушабаевтың мол мұрасынан мағлұмат бере алады.

Кезінде Нұржан ақынға әлеуметтік мәселелерді жырлауға бағыт, кеңес берген Ыбырай Алтынсарин екен. Ұлы ұстаздың ақыл-кеңесін тыңдап, өзінің бағытын анықтап алған Нұржан ақын, кейіннен Ы. Алтынсаринге деген ризашылық сезімін білдіріп, оған өлең де арнайды:

Жұртыңнан екі жая Тіне, Қармыс,
Әр ерлер өз тұсында алған алғыс.
Бүркіттей ұя салған Римстанда,
Талпынтып балапанын ұшты бір құс.
Зәһарды балдан тәтті қылатұғын,

Халыққа қамқор ондай ер болмады тұс (2, 74) – деп, ақын Ыбырай атамның күллі қазақ баласының оқып, білім алуына тигізген әсерін дәлелдей түседі. Ұлы ағартушымен достық оған тіршілік мәнін терең тануға негіз болады. Ол енді өмір, қоғам, адам деген ұғымдарға өзгеше қарай бастайды.

Ақын өлеңдері – халық тілінің қайнарынан нәр алған, соның нәріне суарылған өлең. Оған Нұржан ақын өлеңдерінде мақал-мәтелдер мен нақыл сөздердің қолданылуы дәлел. Ол жвқсылық пен жамандық, арамдық пен адалдық, заман, салт-сана, оқу өнері, надандық сияқты түсініктерді жыр-толғауларына арқау етеді. Әрине, ақынның алған білімінің заманасының көлемінен шыға алмай қалатын тұстары бар. Ол,

әсіресе, діни тақырыптарға бағытталған өлеңдерінде көп. Кейде ол көмек пен тіректі Құдайдан күтеді. Ақын халқына адал қызмет еткісі келеді, бұл жолдағы кедергі күш бай, болыстар мен жемқор ұлықтарды әшкерелеп отырады.

Ақын өз заманыныңкөкейкесті мәселелеріне белсене араласып, насихат өлеңдер жазып, әлеуметтік жағдайды сөз етіп, өзінше түсіндірмек болған. Сондықтан да Нұржанның өмір сүрген ортадан түйген білік-танымын жүйелей кету оның шығармашылық болмысын ашуға үлкен септігін тигізеді сөзсіз. Ақынның өмір жолының шамшырағы – өнер-білім. Ол оны өз өмірінің мәні деп түсінген. Сол себептен де өмір бойы ізденіс үстінде болған, ақын өз өлеңінде өнер-білімнің пайдалы екендігін үнемі айтып отырады. Оны толғандыратын екінші бір мәселе замана жайы. Ол дүние азған заманда әділдік, ізгілік жолы қиын болатынын аңқы айтады. Сонымен бірге ескідегі «еркін», «тыныш» заманды қайтып оралмайтын арман етіп аңсап, өзі арқа сүйейтін тіректі ізгілік пен адамдық қасиетіне үндейтін дүниеден табады. Осыдан келіп Нұржан шығармаларында өткенге қайта-қайта жыр арнау, соны егіле жоқтау басымырақ.

Нұржан – шығармаларының әлеуметтік сипаты, көркемдік стилі жағынан алғанда сыншыл реалист ақын. Ол таза шығармашылыққа көшкен кездегі алғашқы өлеңдерінде өз заманына мұңдана кңөз тастап, отаршылдық зардабын айқын аңғарған. Сондықтан да заман тозады, қоныс тарылады, ел билеген атқамінерлердің ниеті бұзылады деген сияқты уайым-қайғыға беріледі. Қазақтың шұрайлы жерінен айырылып, күнкөрісі қиындап кеткенін жырлайды.

Ақынның жаны осындай тығырыққа тірелген жағдайдан шығар жол таппай қиналып, кімнен демеу күтерін білмей дал болады.

Күштің әлсізді тырп еткізбей ұстап отырғанын, қоғамның құрсаулы екенін меңзейді. Заманның теңсіздігі, жаппай етек алған әділетсіздік, әр адам өз орнын таппай біреудің өнері мен еңбегі еш болып, біреудің асып-тасып, байлыққа мастанып жүргенін баяндай келе «Заман-ай» деп егіледі.

Арзан мен қымбаттың,
Бағасының бір болып,
Қатар жүрген заман-ай!
Қыран құстай қыр аспай,
Қарға кіріп қатарға,
Қуды ілген заман-ай!
Тұлпар кірмей дүбірге
Мәстек шауып бәйге алып,
Озып жүрген заман-ай!
Жүн жібекке теңеліп
Асыл барқыт, берендер
Тозып жүрген заман-ай!

Қарап тұрсаңыз Нұржанның сол кездегі айтқан сөздері дәл бүгінгі күнге тура келіп отыр. Дәл қазіргі қазақ қоғамындағы дарынды мен білімділердің есікке ысырылып, ақшасы мен «жоғарыда» танысы барлардың төрге озған заманы среттелген. Сондықтан Нұржан шығармалары да әлеуметтік мәселелерді қамтып жырлау жағынан қазақ әдебиеті тарихында маңызды орын алады.

Нұржанның тақырыбы жағынан сан алуан өлеңдерінің негізгі айтар ойының бірі – адам, дәлірек айтқанда, оның адамдық қадір-қасиетіне байланысты. Ол адам бойындағы орнықты мінез, ар, намыс, әділдік сияқты қасиеттерді дәріптейді. Ал бірде жақсы мен жаманды қатар алып суреттей отырып дидактикалық тағылымдарды алға тартады. Нұржанның адамдық, әділдік жағындағы өлеңдері өзі өмір сүрген кезі мен әлеуметтік қоғам ортасындағы шындықты нанымды бейнелеген. Қоғамдағы шындықты жырлай отырып, уақыт ағымына үлес қосады. Ақын шығармаларын оқи отырып, ақынның болмысын танимыз, ақынның өзі өмір сүрген қоғамдағы алар орнын көреміз. Себебі, «Ақынның өз тұлға бейнесі оны тебірткен ой сезімдерінен, айтылып, баяндалып отырған өмірдегі алуан түрлі жағдайда, қоғамдық мәселелерге, адамның әр түрлі іс-әрекетіне оның қатынасынан, берген бағасынан айқындала түсіп, жан-жақты толық көрініс табады» деген тұжырым бұл ойымызды бекіте түседі (3, 74).

Қалай дегенде де, Нұржан шығармашылығының басты жемісі діни тақырып. Ақын өлеңдерінің өзегі айтар ойы осыған келіп саяды, көтерілген көптеген өзекті мәселелерден дін, Ислам тақырыбы оқ бойы озық тұрады. Нұржан дінге, жалпы дүниеге, өнер мен өлімнің арақатынасына диалектикалық тұрғыдан қараған ақын. Ислами білім жетік болғанымен, ақын дінге соқыр сеніммен, ессіз фанатизммен берілмейді. Дінге қатысты өлеңдерінде «Құран-Кәрімнің» маңызын, қадір қасиетін толық түсіндірген ақын мұсылманның парыз-уәжіптеріне де талдау жасайды, әрі ол мұсылманның қырық парызын жеке-жеке талдап көлемді «Қырық парыздың баяны» деген өлең жазады. Профессор Қ. Жұмалиев Нұржан шығармашылығындағы Ислам мәселелерін сөз ете келіп: «Нұржан Наушабаев бұл мәселені Әбубәкірден гөрі тереңдетіп, «Қырық парыздың» әрқайсысына жеке тоқтап, оның мәні мен тұтыну жолдарын өлеңмен үгіттеді» (4, 33) деген бағылы пікір айтады. Ақын «Қырық парыздың» мақсатын талдай келіп:

Әуелі иман, ораза, намаз, зекет,
Сен бұған, бір Аллаһтан сол берекет.
Әуелі иман жаратқан тәңірі бір

Болды кітап Пайғамбарым иман қыл деп.

Он екі парыз осы білсем пәндә

Ықыласың, көңілің болсын онда.

Үшеуі ғұсылда, төртеуі таһаратта,

Және де төрт парыз таямумда (2, 97),

– деп бастаған діни тақырыпты одан әрі өрбітеді, кей парыз қалай орындалады, ғұсыл деген не, таһрат деген не екенін түсіндіреді.

Ақынның шығармашылығындағы Ислам – ерекше әрі өзгеше дүние. Ол діннің барлық ізгі мұраттарын талдап, өзінің зерде сүзгісінен өткізіп, жалпы адамзаттық құндылықтарды уағыздайды.

Нұржан шығармашылығындағы діни көзқарас жайында, профессор Б. Кенжебаев: «Нұржан өлеңдерінің біразы Ислам дінінің мән-жайы, парыз-қарызы, заң-шариаты туралы. О дүние, бұ дүние діндар адамдарының міне-құлығы және жақсылық пен жамандық жайында. Ақын бір сөзінде: «нұсқалап дүние, ақырет бәрін айттым», – дейді. Әрі діни фанатизм түрінде ғана айтпай, оны діни ізгілік, жалпы адамгершілік, ағартушылық тұрғыдан түсіндіреді», – деген өте орынды пікір айтып, тұғырлы тұжырым жасайды (1, 53).

Ол діннің ғылыми мәні мен мәңгілік мұраттары ұғындыратын дәнін аршып, екшеп пайдаланады. Тақуалық пен діншілдікті құр дәріптемей, қайта дін мұраттарын ескілікке, діни дүмшелікке, тіпті қоғамдық әділетсіздікке қарсы руханият құндылығы ретінде пайдаланады.

Нұржанның діншілдігінің тағы бір себебі – ғасыр басындағы қазақты шоқындыруға, христиан дінін таратуға бағытталған саясатқа қарсылығында жатқан секілді. Санасы сергек, ойы озық жан қашанда төніп келе жатқан қатерді елден ерекше сезіп, алдын алары белгілі.

Сонда да хақ жолынан адаспадық,

Бәйт пен алуан түрлі жол ашпадық.

Пайғамбар хақ, Жаратқан Аллаһ бір деп,

Бөтен дін ұстанғанға жанаспадық (2, 29).

Ақын жер бетінде Исламнан басқа діннің түрі көп екенін, бірақ өзге дінге бой ұрмайтынын, берік ұстанған бағытынан таймайтынын анық айтады.

Тұтастай алғанда Н. Наушабаев мұрасы өз заманына озық ойларымен, бүгінгі күнмен өзектес ой-армандары жырлай білгендігімен бағалы.

Ақынның жетістігі сол заманның өзінде-ақ мәңгі өлмес құнды тақырыптарды дәл тауып, жырлай алғандығында. Сондықтан оның шығармалары халық халық жүрегіне сыналап кіріп, салмақты орын алған.

Қорыта келгенде, шығармаларында адамды білімділікке, игі іс-әрекетке, адал болуға, ұлтқа қызмет етуге үндейтін әрі бұның бәрін діни таным тұрғысынан тұжырымдайтын Нұржан Наушабайұлы – қазақ әдебиетінде алар орны, шығар биігі бар ерекше ақын. Сондықтан діни – ағартушы бағытының көрнекті өкілінің мұрасын зерттеу, шығармаларының сан қырлы таным-біліктік сырларын анықтап тағылым алу ісі енді қарқын алып, жалғасын таба бермек.

1. Кенжебаев Б. XX ғасыр басындағы әдебиет. – Алматы: Білім, 1993.

2. Наушабайұлы Н. Алаш. – Қостанай: ЖШС, 1997.

3. Ысмайылов Е. Ақындар. – Алматы: ҚКӘБ, 1956.

4. Жұмалиев Қ. Қазақ әдебиеті тарихының мәселелері және Абай поэзиясының тілі. – Алматы: ҚКӘБ, 1960.

В статье рассматриваются религиозные мотивы в поэзии Нуржана Наушабаева.

The article deals with religious motives in the poetry Nurzhan Naushabaeva.

У. К. Абишева

М.А.ВОЛОШИН КАК ЛИТЕРАТУРНЫЙ КРИТИК

В начале XX века М.А. Волошин написал цикл статей, в которых проанализировал особенности реализма начала XX века, выявил эстетические особенности этого явления. Критик неоднократно исследовал художественные принципы нового искусства, вводя новые явления русской литературы в контекст современной европейской культуры, постоянно возвращаясь к этой теме. Его статьи отличаются вниманием к

данной проблеме с начала 1900-х гг., когда он дебютировал как литературный критик до 1910-годов. В статьях «Магия творчества. О реализме русской литературы» (1904), «Леонид Андреев и Федор Сологуб» (1907), «Анри де Ренье» (1910), «Аполлон и мышь» (1911) М. Волошин обращается на разном материале к исследованию этого феномена, связывая его с развитием символизма, сменой его исторических типов.